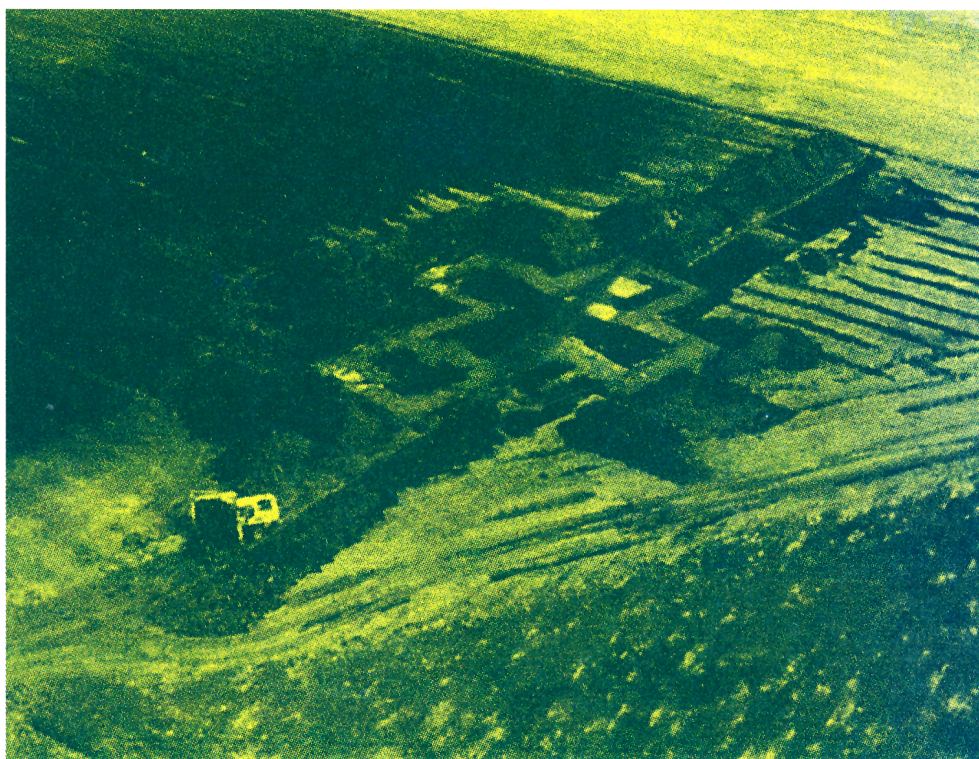

PALEO- AKTUEEL

1

Auteursrechten voorbehouden
Copyright 1989, Biologisch-Archaeologisch Instituut, RUG
Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RUG
Foto omslag: J. Molema
Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden
overgenomen mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn
voorzien
Inlichtingen: BAI, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90 367 0186 4

PALEO-AKTUEEL

1

redactie

Mette Bierma
Jurjen M. Bos

Biologisch-Archaeologisch Instituut

Groningen, 1989

INHOUD

Inleiding	6
G.J. BARTSTRA Het BAI op Java: verkenningen in het pleistoceen van Sangiran	7
A.M.P. KERSTEN De epipaleolithische hoefdieren van Ksar 'Akil, Libanon	12
D. STAPERT Een vindplaats van de Ahrensburg-traditie bij Oudehaske (Fr.)	16
H.A. GROENENDIJK & J.L. SMIT Nieuwe Pekela: mesolithisch onderzoek op site-niveau in de Groninger Veenkoloniën	21
J.T. ZEILER Archeozoologisch onderzoek van de laat-neolithische vindplaats Kolhorn (N.-H.)	25
S. BOTTEMA, H. WOLDRING & W. VAN ZEIST Op zoek naar de wilde stamvormen van domesticaten	31
S. BOTTEMA & H. WOLDRING Laat-Quartaire vegetatiegeschiedenis van Noord- en Noordwest-Turkije	34
D.J. DE GROOT Het hunebed D9 te Noordlo (Dr.)	36
P.B. KOOI, G. DELGER & K. KLAASSENS Vlakgraven en grafheuvels op het Huidbergsveld bij Dalen (Dr.)	40
J.N. LANTING & A. UFKES Klokbekervondsten bij Dalen (Dr.)	45
H.R. REINDERS Het onderzoek van een huis in Hellenistisch Halos	48
O.H. HARSEMA Het Drents Museum en de internationale archeologie in de vorige eeuw	54
J.W. BOERSMA & E. TAAYKE Eenumerhoogte (gem. 't Zandt, Gr.)	60
J.W. BOERSMA & A. UFKES Onderzoek Amsweer-Holeweg (gem. Delfzijl, Gr.)	62

P.B. KOOI, G. DELGER & K. KLAASSENS	
Een verkennend onderzoek op de Westakkers te Dalen (Dr.)	64
D.C. BRINKHUIZEN	
Een wervel van een zeldzame vissoort uit de Romeinse haven van Velsen I (N.-H.)	69
E. KNOL, E. KRAMER & G.J. DE LANGEN	
De verkenning van het vroeg-middeleeuwse grafveld van Oosterbeintum (Fr.)	73
H.T. UYTTERSCHAUT	
De menselijke skeletten uit Oosterbeintum (Fr.)	80
W. PRUMMEL	
Het paardegraf en de hondegraven van Oosterbeintum (Fr.)	85
H.A. GROENENDIJK	
Middeleeuwse veennederzettingen in Noordoost-Groningen	89
M. DEMBELA & J.D. VAN DER WAALS	
Archeologisch onderzoek in de Binnendelta van de Niger	93
J. SCHONEVELD	
De tweede fase van de opgraving Martinikerkhof Groningen (Gr.)	98
J. SCHELVIS	
Mijten (Acari) op het Martinikerkhof te Groningen	103
J. MOLEMA	
Het 'Ol Kerkhof' te Scheemda (Gr.); tussentijds verslag van een opgraving	107
K. ANDERSON & E. KRAMER	
Onderzoek op het Dekema-terrein te Baard (gem. Littenseradiel, Fr.)	113
A. JAGER	
Stadskastelen in Leeuwarden (Fr.)	118
P.B. KOOI, J.H. ZWIER EN J. MOLEMA	
Een proefopgraving op het terrein van de voormalige havezate Entinge te Dwingeloo (Dr.)	121
P. BAKS	
Weerdenbras, een laat-middeleeuwse versterking in de provincie Groningen	126
A.T. CLASON	
Het vijfde internationale Theriologen-congres	131
F. SPIEKSMAS & S. BOTTEMA	
Pollenregen en pollenneerslag	134

INLEIDING

Paleo-aktueel, een nieuwe uitgave van het BAI, is geen jaarverslag, al hebben de beschreven activiteiten gemeen dat ze in 1989 hebben plaatsgevonden. Het is de bedoeling een eerste impressie te geven van een aantal onderzoeken door en vanuit het BAI, waarvan de definitieve publicatie nog wel even op zich zal kunnen laten wachten. Het geeft geen uitputtend overzicht van de onderzoeksactiviteiten van het instituut.

De redactie wil graag A.C. Bardet bedanken voor de correctie van de Engelse samenvattingen.

DE TWEEDE FASE VAN DE OPGRAVING MARTINIKERKHOF GRONINGEN (GR.)

J. Schoneveld

Tegen het einde van 1986 kwam in de binnenstad van Groningen, aan de voet van de Martinitorren, een groot gebied vrij voor archeologische opgravingen. Door de afbraak van het oude politiebureau kon aan het Martinikerkhof een onderzoek gestart worden naar de oudste geschiedenis van de stad. Verdere sloop, o.a. van het Landbouwhuis in 1989, zorgde ervoor dat in totaal een gebied van 3800 m² uitgebreid onderzocht kon worden. Dit onderzoek was noodzakelijk, omdat het bodemarchief tengevolge van nieuwbouwplannen vernietigd zou worden. De financiële middelen voor de opgraving werden met hulp van het bedrijfsleven bijeengebracht door de Stichting Archeologisch Onderzoek Martinikerkhof, een samenwerkingsverband tussen het BAI, de Stichting Vrienden van de Stad Groningen, het Groninger Museum, de Stichting Monument en Materiaal, de Vereniging Stad en Lande en de Archeologische Werkgemeenschap Nederland.

De opgraving werd uitgevoerd door het BAI onder leiding van de auteur. Vele vrijwilligers werkten aan het project mee, zowel buiten in het veld als binnen bij het verwerken van de vondsten. De opgraving vond in twee fasen plaats. In 1987 werd het zuidelijk gedeelte van het terrein onderzocht, in 1989 het noordelijke stuk. De eerste fase van het onderzoek mocht succesvol heten door de vondst van de fundamente van het steenhuis van de prefect van Groningen. Daarnaast werd door vele grondsporen aangetoond dat Groningen ontstaan is uit een boerendorp op de Hondsrug (Schoneveld, 1988).

Naar aanleiding van de resultaten van deze eerste fase van het onderzoek in 1987 kon voor de opgraving van 1989 een nieuwe vraagstelling worden geformuleerd. Het

onderzoek in de tweede fase diende er toe meer inzicht te krijgen in de opbouw en geschiedenis van Groningen als dorp. Daarbij ging de interesse vooral uit naar de periode van de Volksverhuizing. Verder hoopte men meer inzicht te krijgen in de materiële cultuur van de middeleeuwse Groninger, speciaal in de 15e eeuw. Omdat op de plaats van het Landbouwhuis vroeger de weem van de St.-Walburgkerk had gelegen, hoopte men ook van dit gebouw sporen terug te vinden.

Reeds tijdens de eerste fase van 1987 was een waterput opgegraven met daarin een scherf van 'Angelsaksisch' aardewerk en scherven van potjes met laag aangezette oortjes. Tijdens fase twee konden nog twee waterputten worden onderzocht met aardewerk uit de 5e eeuw.

De eerste put bleek oorspronkelijk van een vlechtwerkwand voorzien te zijn geweest. Kennelijk voldeed hij op een gegeven moment niet meer wegens vervuiling. Onderin werden veeltakjes en twijgen aangetroffen. Daarom werd hij opnieuw en ietsdieper uitgegraven en werd de putwand verstevigd met vertikaal ingeslagen planken. Dit leverde een soort driehoekige put op, bepaald geen mooie constructie. Doordat de vulling van de put kon worden gezeefd werd een groot aantal scherven geborgen. Een rand van een pot van 'Angelsaksisch' aardewerk bezat op de overgang van hals naar schouder drie gleuven. Op de schouder was een metopenversiering aangebracht van twee schuine lijnen met daartussen steeds drie groepjes van twee verticale lijnen. Een tweede fragment van een pot vertoonde twee horizontale lijnen op de schouder met, daarvan afhangend, bogen van drie lijnen.

Het versierde aardewerk werd verder

vertegenwoordigd door een scherf met horizontale staaf met daar onder en boven indrukken van drie gecentreerde cirkeltjes en een scherf met indrukken van een schelpje. Andere versieringen beperkten zich tot schuine of horizontale lijnen.

Het onversierde aardewerk bestond uit buidelvormige potten, vaak heel mooi gepolijst. Daarnaast waren er bezande scherven en dikke scherven van voorraadpotten, ruw gevormd en besmeten. Tussen al deze scherven werd een mooie ronde steen aangetroffen, die gebruikt kan zijn om potten te polijsten.

De tweede put die tijdens fase twee werd onderzocht, had een constructie van een houten mantel die gesteund werd door veldkeien. Er waren enkele zeer grote stenen bij. De vierkante, houten constructie bestond uit planken die met houtverbindingen in elkaar pasten. Op de hoeken en in het midden waren paaltjes aangebracht voor extra verbinding en stevigheid.

Ook van deze put werd de inhoud ge-

zeefd. Het meeste aardewerk was met de hand gevormd, maar een paar scherfjes waren afkomstig van op een draaischijf vervaardigde potten. Deze konden als terra nigra-achtig omschreven worden. Bij het handgevormde aardewerk was een aantal scherven voorzien van een kamversiering. Een klein potje kon geheel gereconstrueerd worden. Het bezat ovale knobbels op de buikknik. Het overige aardewerk kwam overeen met de eerste put van fase twee: dikke bezande scherven, scherven van dunwandige gladde potten en enkele scherfjes van 'Angelsaksisch' aardewerk.

De meest opzienbarende vondst uit deze vroege periode werd gedaan langs de Kreupelstraat. Hier was een klein gedeelte van de onderzijde van de oude bouwvoor bewaard gebleven. In de lichtbruine grond werden zes kleine potjes aangetroffen, één in het midden en vijf eromheen gegroepeerd. Het waren kleine 'Angelsaksische' urnen, te dateren in het begin van de 5e eeuw. De hoogte van de verschillende pot-

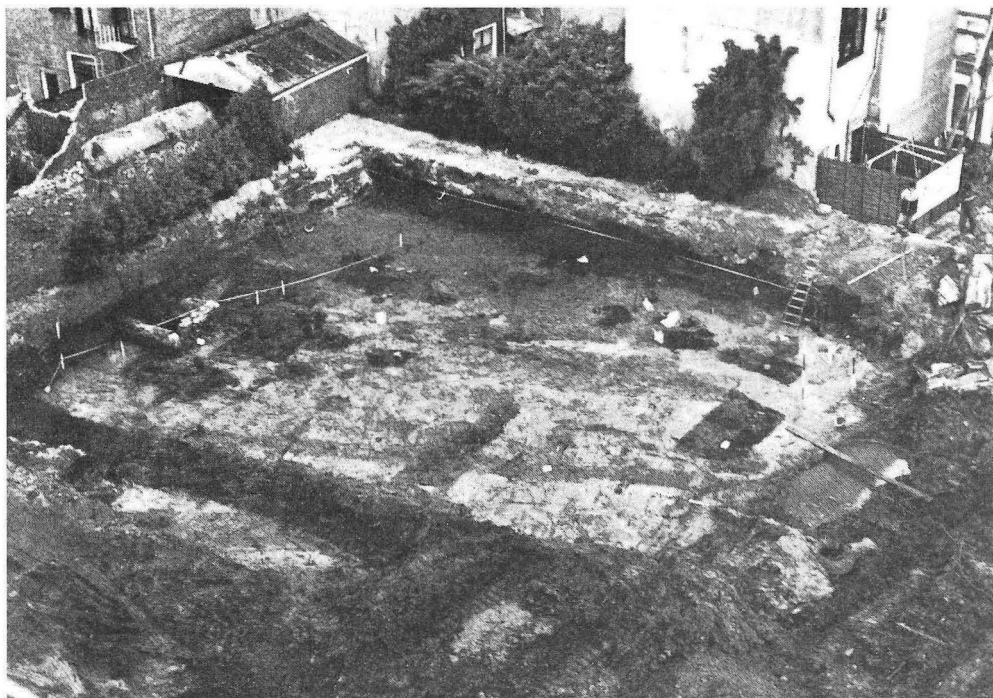

Fig. 1. Overzicht van een gedeelte van het opgravingsterrein (foto P. Broekhuizen).

jes lag tussen de 9 en 10 cm, ongeveer gelijk aan de grootste breedte. Het potje in het midden was bijna geheel onversierd. Alleen op de overgang van schouder naar hals was een lichte groef aangebracht. De hals was vrij recht en hoog gehouden. De andere vijf potjes varieerden in versiering. Twee waren, zoals de middelste, erg eenvoudig bewerkt. Een had drie groeven op de bovenzijde van de schouder, de andere een staaf. De drie overige potjes waren ingewikkelder versierd met een hoekige zig-zag-band, bestaande uit twee of drie lijnen, aangevuld met groeven of lijnen. De potjes waren duidelijk bewust in de grond geplaatst en op vorm en grootte uitgezocht of vervaardigd. Kennelijk betrof het een offer, geplaatst in het akkerland.

De drie waterputten en het offer gaven een duidelijk bewijs voor bewoning in de periode van de Volksverhuizing. De opgraving leverde echter een veel groter aantal grondsporen op zoals greppels, paalgaten en afvalkuilen. Het was echter moeilijk om

deze sporen te dateren. Sommige paalgaten waren weliswaar te dateren door vondsten van scherfmateriaal, maar door verstoringen uit latere tijd konden geen echte huisplattegronden worden gereconstrueerd. Wel was het opvallend dat deze grondsporen zich vooral concentreerden aan de oostzijde van het opgravingsterrein, langs het Martinikerkhof. In de richting van de Kreupelstraat werden scherven uit deze periode alleen gevonden samen met jonger materiaal. Een uitzondering was een oost-west lopende greppel. Er naast liep een rij paalgaten, op ca. 40 cm van elkaar. Dit zou eventueel de wand van een gebouw kunnen zijn. De tegenoverliggende wand werd echter niet teruggevonden. Waar die te verwachten zou zijn liep de leidingkelder van het Landbouwhuis en was de ondergrond tot op grote diepte verstoord. Er moet daarom rekening mee worden gehouden dat we hier te maken hadden met een sloot als erfscheiding, waarlangs een hek van vlechtwerk was geplaatst.

Fig. 2. Zes potjes van 'Angelsaksisch' aardewerk bij elkaar geplaatst in de bouwvoor (foto P. Broekhuizen).

Vroeg importaardewerk werd weinig aangetroffen. Badorf- en reliëfbandamfoorscherven kwamen vrijwel niet voor onder het vondstmateriaal. Pas in de 11e en 12e eeuw nam het importaardewerk toe. Pingsdorfscherven werden overvloedig aangetroffen, vooral in het zuidelijk gedeelte van het opgravingsterrein, bij de huidige Martinitorren. Hier werden ook de fundamente van het 13e-eeuwse steenhuis van de prefect opgegraven. Het opgravingsmateriaal deed daarom vermoeden dat hier sinds de 11e eeuw het centrale gedeelte van de bewoning lag. Pas in de 14e eeuw werd het opgravingsterrein verder bewoond, nam de verkaveling toe en werd het gebied verder bebouwd met stenen huizen. Waterputten uit deze periode werden over het hele opgravingsterrein gevonden. Er werd een aantal scherven van importaardewerk uit Vlaanderen en Engeland in aangetroffen.

In de 15e eeuw begon men met de aanleg van beerputten en kuilen. Door deze ontwikkeling konden enkele complexen van 15e-eeuws aardewerk en gebruiksvoorwerpen worden geborgen.

Op de plaats waar zich het Landbouwhuis bevond stond vroeger de pastorie, de weem van de St.-Walburgkerk. Enkele muren van dit gebouw tekenden zich in de grondsporen af, vooral van het zuidelijk gedeelte. De funderingen lieten zien welke ontwikkeling de weem had doorgemaakt. Aan een ouder voorhuis werd een minder diep gefundeerd achterhuis gebouwd. Van dit achterhuis bleef de onderzijde van de haard bewaard. Toen dit achterhuis in twee kamers werd opgedeeld, brak men de westmuur af en schoof deze ca. 1 m naar het westen. Daarbij werd hij aangebouwd tegen een pand aan de Kreupelstraat. De hoek van de nieuwe muur werd zeer zwaar gefundeerd. Opgestapelde stenen liepen door tot op de keileem, terwijl de rest van de muur gefundeerd werd met puin en zand. In de zuidwesthoek van het gebouw werd een klein gedeelte van de plavuizen vloer aangetroffen. Het waren kleine plavuisjes, geel en groen geglaazuurd, van 8 bij 8 cm.

Fig. 3. Het leegscheppen van een waterput (foto P. Broekhuizen).

Uit een kuil met bouwafval, direct naast de weem, kwam een serie kacheltegels te voorschijn. Deze hadden blijkbaar deel uitgemaakt van een grote kacheloven in het huis. De tegels waren 27 bij 18 cm en aan de randen 4 cm dik. Ze waren uit roodbakende klei vervaardigd, aan de voorzijde van een lichtrode sliblaag voorzien en vervolgens groen geglaazuurd met loodglazuur. Het waren zogenaamde vlakke kacheltegels, waarbij de voorstelling in laag reliëf tussen twee pilasters en onder een gevulde boog werd geplaatst. Dit type tegel was vooral in de 16e eeuw populair. Ook de voorstellingen wezen op deze periode.

De tegels werden in twee mallen geproduceerd. Eerst werd de buitenrand gemaakt. Deze was voor alle tegels gelijk. Voor het binnengedeelte, de voorstelling, werden verschillende mallen gebruikt. Deze hadden als afmetingen 19 bij 11 cm. Er was niet uitgegaan van een duidelijke cyclus

van voorstellingen. Sommige onderwerpen waren aan de bijbel ontleend, zoals Adam en Eva en voorstellingen uit het verhaal van de Verloren Zoon. Daarnaast was er een Cupido en een jonge man in een Vanitas-voorstelling. De meeste tegels vertoonden echter een man met een wapenschild of alleen een wapenschild. De voorstellingen maakten de indruk dat ze ontleend waren aan grafische voorbeelden. Daarbij zou gedacht kunnen worden aan het werk van H. Aldegrevier of de gebroeders Beham.

In de weem aan het Martinikerkhof woonde de machtige persona van de stad. Voorname gasten, die door de stad onderdak gegeven moest worden, werden eveneens hier ondergebracht. Wanneer de weem op de plaats van het landbouwhuis precies gesticht is, bleef onduidelijk. Historische gegevens zouden wijzen op de jaren na 1446/47. Toen overleed Godeken ten Hove, een telg uit de prefectenfamilie (Schuitema Meijer, 1980-'81), die dit gedeelte van het terrein, de Selwerderhof, nog in bezit had. In elk geval was de weem niet de eerste behuizing die hier op het Martinikerkhof stond. Een serie putten, direct naast en onder de weem, duidde daar op. Deze putten, waaronder een beerput op het achterterrein van de weem, leverden veel materiaal op. Vooral gebruiksglas was daarbij goed vertegenwoordigd. Daarnaast werd al het aangetroffen hout verzameld om een overzicht te krijgen van het gebruik van dit materiaal door de eeuwen heen.

Summary

In the city centre of Groningen in the north of the Netherlands archaeological investigations were carried out in 1987 and 1989.

Traces of occupation dating from the 5th and 6th centuries AD came in the form of three wells. These wells contained amongst other things Anglo-Saxon pottery. Together with finds from later centuries, it could be demonstrated that Groningen developed from a rural village to a city occupying a strategic position in the region. Foundations dating from the 13th century were foundations of the stone building belonging to the prefect of the bishop of Utrecht.

Furthermore, new insight was gained into the material culture of the Middle Ages and recent times.

Literatuur

- Schoneveld, J., 1988. Het archeologisch onderzoek van het Martinikerkhof te Groningen. *Westerheem* 37, pp. 25-31.
- Schuitema Meijer, A.T., 1980-'81. Het prefectenhof en de weem van de St.-Walburgkerk aan het Martinikerkhof w.z. te Groningen. *Groningse Volksalmanak*, pp. 95-142.